

УДК 911.3:327(497-15)(497.11)

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

Оригинални научни рад

Година VIII, vol. 15

Број 3/2012.

стр. 35-82

*Милош Кнежевић**

СРБИЈА И „ЗАПАДНИ БАЛКАН“ *Спорна западност Западног Балкана ***

Ако не знаш имена губиш представу о стварима,
а ако побркаш имена губи се сигурно разликовање ствари.
Латинска изрека

Сажетак

У раду је испољена критичка тежња пропитивања хронотопа помодне и непоткрепљене дипломатске формулације „Западни Балкан“. Аутор се обраћа елементима кованице – Запад и Балкан – у историјском контексту њиховог настанка и начина савременог препознавања. Промислањем и предочавањем сигнатура Запада настаје плурална ниска различито схваћених запада у проблематичном јединству појаве и појма Запад. Тако се у перцептивном и дескриптивном низу указују: западна Србија, западни српски простор, западни простори у Републици Српској, западни делови некадашње Југославије, западни део Балканског полуострва, западна Европа, Америка као оличење Запада, Евроамерика као оличење Запада, Русија на глобалном западу, глобални Запад, тотални Запад и, најзад, стање света после могућег замирања Запада.

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

У приступу балканском простору аутор запажа две особине топоса Србије и српског простора. Прва је географски детерминизам који се у конфликтним историјским дешавањима преображава у географски фатализам неповољног, штавише уклетог места бивања. Друга особина је прометност места саздања државе, или, прављење „куће на царском друму.“

Аутор даље наводи и анализира пет имена за простор овдашњег обитавања: Интермаријум (међуморје), Југоисточна Европа, Балканско полуострво, Балкан и Европски Блиски Исток. Анализом сваког од употребљаваних назива, то јест појаве и појма понаособ, аутор установљава конфузну и манипулативну вишезначност. Констатацијом да се својеврсном геополитичком семантизацијом путем разименовања и преименовања овладава потчињеним просторима, аутор у закључку доспева до стварних и могућих значења испитиване кованице „Западни Балкан“. Истичући потребу успостављања реалгеографије уместо реалполитике, у завршном делу рада аутор наводи петнаестак могућих значења просторне одреднице „Западни Балкан“ за коју, напоследку, мисли да у својој дипломатској експресији и геополитичкој манипулативности не исказује довољно уверљиву географску утемељеност.

Кључне речи: реалгеографија, Србија, српски простор, Балкан, Балканско полуострво, Југоисток, Запад, запади, „Западни Балкан“, Европа, Европска унија

Уместо увода: волишебност територијалног одређења

Очигледно је да нешто није у реду са алхемијском формулом „Западни Балкан“.¹ Нејасног је значења, не звучи добро, недостаје јој смисао. Или, они који су је смислили и ставили у употребу, сматрају да је њено темељно одређење једноставно и делотворно, јасно и на свом месту?²

1 Овај рад настао је у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција у Србији у процесу међународних интеграција“ (179009), који је финансиран од Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Како то обично бива термин који уђе у званичну и обавезну употребу

Поремећај смисла у неодређеном значењу није, међутим, лоциран искључиво на простору који је географски, геополитички, историјски и семантички омеђен унутрашњим границама Балкана. Или, који, према извесној критериологији, споља успоставља те границе. Проблем је, свакако, шири, или опсежнији, не зато да би смо се заклонили иза општег алибија комплексности феномена, него стога што је одиста реч о појавном проблему и проблематичном појму.

Али док се не докаже, или бар не укаже на противречности и супротности појаве и појма тзв. Западног Балкана, проблем остаје спокојно непроблематизован, па се одатле указује у конфорном лику несумњиве појаве. Овдашња историја, међутим упућује на опрез када је реч о аподиктици несумњивих и неспорних појава. Искуство, наиме, учи да су управо појаве и појмови који се истичу у тобоже најзад смиреном, прихватљивом и општеприхваћеном значењу, дубоко конфликтне, неприхваћене и неприхватљиве. Јер, ма како и колико изгледало саморазумљиво, проблематична су оба дела синтагме, и именица Запад, тј. придев западни и Балкан. Проблем обично изазива дилеме, а дилеме опет побуђују на потрагу за правим одређењем и значењем речи и њихових комбинација које су на изглед саморазумљиве.³ Једна од таквих саморазумљивих а нејасних кованица је управо Западни Балкан.

Умножени Запад нашао се у обиљу запада, јер се историја постарала да простор који обухвата главна западна појава снажно пољуља и испомера да би, најзад, доспела до стања да западно - у Западу или на Западу - буде у тој мери различито, да се међусобно сукобљава и искључује. Зато је колико корисно толико потребно сагледати који све запади и западности саучествују у мњењу и умовима овдашњег дела европског света – међу Србима, на српском простору и у Србији, на пример.

често скрива тачну адресу свог рођења. Према запажању Миломира Степића појам *Западни Балкан* је ушао у бриселску канцеларијску употребу од друге половине 1998. да би био јавно промовисан на самиту Европске уније у децембру исте године. Извор: из излагања Миломира Степића на округлом столу о појму Западног Балкана, одржаног у Институту за политичке студије, октобра 2012.

3 Видети: Меје Антоан, *Како речи мењају значење*, Службени гласник, Београд, 2009.

I Сигнатуре Запада

1. Ниска запада у проблематичном јединству

Надмоћни облик Запада сапостоји али се и суочава са немирним мноштвом западних појава. Множина запада проблематизује неупитност западне једине са којом се тај облик поистовећује и коју жели да заступа. Оспорена и непризната јединина упућује на неуједначеност и нејединство западне историјске појаве.

У опредељујућем српском случају, није толико реч о ученим интелектуалним дебатама и географским виртуозностима описа места и положаја, колико о идеолошким атрибуирањима ноторних географских несумњивости.

Оно што је, наиме, по прецизним физичко-географским означитељима непобитно, у идеолошкој и политичкој интерпретацији испољава се као спорно. Места и положаји народа и земаља (нација и држава) у играма моћи и немоћи се мењају, измештају у премештају, разименују и преименују; њихови витални простори се умањују и увећавају, разграничавају и ограничавају, потврђују и поништавају. Управо одатле пажљива геополитичка анализа и синтеза могу понајпре да допру до мотивационе суштине оних тополошких извитоперења, топичких (еристичких) трикова и именских, тј. номиналних манипулисања, која кривотворе уврежене топониме и традиционалну ономастику.

Тачка гледишта не би требало да буде и није измештена, она је овдашња, а не децентрирана, тамошња. За поглед са стране довољни су други, поглед одавде требало би да стварају људи одавде. Из велике близине и велике даљине виђење није исто. С предалеке тачке посматрања ствари се не виде јасно, као и са превелике близине која онемогућава ширину хоризонта. Мотрити одавде и није неки тежак избор, јер измештање тачке гледања захтева померање и напор уживљавања у стајалиште других.⁴

4 Имагологија је површно мњење, са амбицијом знања, о ликовима ствари и бића која немају суштину изван представљања и представља њиховог површинског изгледа. Имагологија са политиколошким поривима клизи у путописну прозу – нечега што личи на извештаје

И на карти савремене Србије могуће је пронаћи променљива и покретна места државног усредиштења у прошлости. После косовског пораза 1389. године Србија је мењала положаје и величине, бивајући на разним местима, увек северније од свог првобитног државног „сидришта“. Устаљење етнонационалне и државне силуете дуго је трајало.⁵

Када се из Србије погледа ка западу, покаткад се са изненађењем разазнаје и разврстава оно шта је на његовој површни и оно што се ниже у његовој дубини. Тамо где се чинило да постоји само једна појава указује се више неједнако видљивих појава. Тамо где је коришћен само један кровни појам показује се мањкавост истрошеног и неинформативног појмовног монизма. Разгртањем значењских слојева, скоро разумљиво, разраста више појмова запада. Изненађења нису само могућа него и неминовна, нарочито када се из Србије осмотри западна страна света.

1) Западна Србија

Не, дакле, *Србија на Западу* нити *Србија на Истоку* (просторна адреса Светозара Марковића), него унутрашње одређење страна света, нешто као разврставање по светостраном положају. Постоји ли у том случају и уопште „западна Србија“? Постоји, и то, како понеки мисле, на више начина.

Први и најзначајнији је географски. Када је реч о Србији, као мерилу лоцирања и мерној јединици страна света, као најближе одређење и прва врста запада указује се њена западна страна позната под називом *западна Србија*. Не, дакле, прозападна Србија (на поменутом) Западу, него један

са места несреће или злочина – затим, нешто обавештенији туризам и киоск-романе. Имаголошке алатке су призори, слике и представе. Појавност се своди на дочаравања, умишљања, уображења, привиђења. Све је дакле, у представи, а представе су плод имагинација и фантазија. Видети, два примера: Рот Клаус, *Слике у главама. Огледи о народној култури у Југоисточној Европи*, XX век, глава „Слике у главама. Стереотипи, митови, идентитети са етнолошког становишта“, стр- 257-291, Београд, 2000; такође, Језерник Божидар, *Имагинарни Турчин*, XX век – књижара Круг, Београд, 2010.

5 О томе: Павловић Стеван, *Србија – историја иза имена*, глава „Србија која се помера – краљеви, цареви, деспоти и патријарси (од почетка до 18. века“, стр. 11-38, Клио, Београд, 2004.

њен део као западан у односу на претпостављено морфометријско средиште Републике.

Будући да је просторна силуета Србије скоро вертикално положена на правцу север-југ, стране света и из њих изведено атрибуирање републичког простора релативно је лако пође ли се од замишљене централне осе. Уколико је Шумадија у просторном средишту, и други делови тзв. централне Србије се лако разазнају управо према шумадијском средишту.⁶

Ако се, пак, на Шумадију гледа из источног простора Србије, онда је она на западу. Тако се осликава и западна Србија, уз неколико географских зачкољица, додуше, које се углавном тичу недоумица где почиње а где се завршава западни део државе. Наравно, под очигледним условом да се као најзападнија државна граница Србије узме граница на Дрини.⁷

Одређење *западна Србија* употребљава се и једном ређем значењу Србије миленијумски протегнуте преко, то јест западно од реке Дрине.⁸ У назначеном случају, као потпуна или целокупна Србија разумеју се све српске историјске земље, а не само једна српска земља, тј. држава Србија, која је у том разумевању положаја источни део целокупне Србије – источна Србија.

2) Западни српски простор

Када се простор обитавања једног народа узме као целина, очекивано је да се западни српски простор самерава према његовим источним и најисточнијим деловима., Западно од Дрине је западни српски етнонационални простор, не као Западна Србија, већ као некадашња Српска Крајина, садашња Република Српска, Црна Гора на планинско/приморском југозападу, итд.

6 Централност Србије је одређена према положају тог средњег и неаутономног дела Републике у односу на северну и јужну аутономну покрајину.

7 О природи границе на Дрини и Подриња, видети: Степић Миломир, „Подриње – од пограничне регије до потенцијалне осовине развоја“, *Гласник српског географског друштва*, Београд, 1995

8 О томе на контроверзан и у историографским круговима критикован начин пише: Деретић Јован, *Западна Србија. Кратки историјски преглед*, Сардонија – Завод за србистику, Чикаго, 1995.

Историја је показала и доказала да је тај простор неуралгичан и конфликтан, највише стога што је кроз епохе представљао подручје проверавања, сукоба и буна, устанака и ратова. Западни српски простор је, заправо, од давне прошлости до наших дана, био предмет националног и верског оспоравања, локалних и глобалних надметања и сукоба, подела и расподела интересних сфера, агресија, те окупација и ослобођења. Одатле, при одређењу западног српског простора, ваља имати у виду и друга, не само различита него и супротна сагледавања, на пример хрватска, босанска (бошњачка и сарајевска).⁹

У већини таквих сагледавања испољава се снажна тежња да се историјски и традиционални, што значи изворни српски простори, деградирају и денационализују, разименују и именују другим углавном несрпским именима. Уз то, не само у југословенској него и у српској традицији ти простори су понекад именовани применом неутралних географских одредница, попут, источна и западна Херцеговина, или источна и западна Босна, тј. Босанска крајина.

Кључно мерило при овом одређењу је да су западни простори, или српске земље „преко Дрине“, самерене према положају једног од три матична српска простора, у држави Србији. Њихова релациона западност у односу на Србију, Србији придаје карактер источног српског простора.

3) *Западни простори у Републици Српској*

Ако се техничка оса мерила примени река Дрина, онда је Република Српска, као ентитет и држава у целини, смештена на западном српском простору. Иако је Република Српска западно од републике Србије и она има своје западне делове тј. сопствени запад. Интерне западне делове Србије и Српске не би требало дискурзивно мешати.

Уколико се Република Српска појми као друга или трећа матична српска држава, конституисана на западном срп-

9 На различита сагледавања српског простора унутар Републике Српске, која је у декларисаном државноправном саставу БиХ упућују, ставови Алије Изетбеговића у његовом мемоарском делу *Сјећања, Аутобиографски запис*, ТКД Шахинпашић, Сарајево, 2001. Претенциозну елаборацију положаја Босне на западнобалканском простору у протеклом миленијуму дао је и правни историчар Мустафа Имамовић у књизи *Хисторија Бошњака*, Бошњачка заједница културе Препород, Сарајево, 1998.

ском етнонационалном простору, онда је потребно уважити и прецизирати њене интерне западно/источне делове попут Босанске крајине (западна простор Републике Српске или Романије и дела Источне Херцеговине (источни и југоисточни део Републике Српске).

Све три државне творевине на српском етнонационалном простору потребно је третирати као матичне, јер српски простор је историјски и географски, тј. геополитички конституисан тројако – трихотомно.

Неправилна, развучена, местимично истањена и скоро испрекидана силуета територије ентитетске државе Републике Српске донекле модификује геополитички, тј. морфометријски идеал геометријске попуњености. Одатле су у дво, односно у троентитетској територијалној слагалици химерично унитарне БиХ прецизна одређења запада и истока, те севера и југа, отежана. Она се услед покаткад и нелогичног кривудања државних и међуентитетских граница мешају и муте.

4) Западни делови некадашње Југославије

Друга Југославија није била ни на европском Истоку ни на европском Западу, пре свог разлагања била је негде између, ванблоковска и несврстана. Па ипак, Југославија је имала сопствени запад и исток, као и север и југ. Уколико се присетимо положаја и силуете некадашње велике Југославије лако ћемо уочити правце њеног пружања, положаје и стране света државне и републичких административно омеђених територија. Југославија је, наиме, имала своје стране света, додуше, не у чистом четворном виду, колико дијагонално, одређено правцем северозапад – југоисток.

Потпуна јужнословенска Југославија је неузорно европски разграђена, преселивши се у кривичне и парничне суднице у борби за доказивање кривице и наслеђе имовине и дугова. Друга Југославија је, попут прве, скончала у музејима и депоима новије политгеографске археологије. За трећом Југославијом нико није претерано туговао нити се по њеном усиљено учтивом утрнућу расплинула осетнија српско/црногорска носталгија, као што у извесној мери јесте по-

сле ратног растурања шесточлане федералне југословенске творевине.¹⁰

Очито да су деловали јаки интереси и мотивације будућих повода и узрока јужнословенских међунационалних сукоба који су се, по извесним мишљењима, исказали као жестоки сукоб цивилизација и култура, односно посредни и закаснили рат глобалног и европског Запада и Истока на хиперосетљивом и хертерогеном југословенском тлу.¹¹

Источно/западна мерила и разврставања су пре разбираспада била интерна и локална, па стога до краја разумљива само онима који су их успостављали и због тога се сукобљавали, а често ни њима.¹²

Но, Југославија је насилним разлагањем прешла у политгеографску историју, па је и југославични критеријум разделе Запада и Истока нестао и више не постоји, бар не на предочени начин. Изузетак чине екс-ју и некст-ју културални и геополитички сентименти у појавном и појмовном амбијенту земаља тзв. Западног Балкана.

5) Западни део Балканског полуострва

Где је на Балканском полуострву запад, свугде или нигде, или само на својој природној страни, на западу? Док је постојала потпуна Југославија Балкан је као појам и појава био потиснут у други план. Југославија га је заклањала, од ње се Балкан није видео, људи нису могли да разаберу где је Балкан, ако већ није у несврстаној Југославији, нити у блоковски подељеном и ривалски супротстављеном вишедржавном остатку. Такво стање је трајало неко време, показало се не предуго.

10 Видети: Кнежевић Милош, *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза*, глава „Реч после – Србија и Црна Гора после свега“, стр. 479-509, ИПС, Београд, 2007.

11 О југословесној ратној сецесији на матрици западно/источног сукоба цивилизација и култура пише социолог Јово Бакић. Видети његову књигу: *Југославија: разарање и његови тумачи*, део „Првобитна идеолошка хегемонија: сукоб цивилизација, балканизам и критика балканистичког дискурса“, стр. 159-221, Службени гласник, Београд, 2011.

12 О бројним и сложеним факторима разлагања друге Југославије, видети: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разарање државе у огледалу узрочности*, глава „Парадигма распада југословенске заједнице“, стр. 44-69, ИПС, Београд, 2009.

Мада је цивилизацијски простор Балкана у епохи Антике био прво и сушто оличење Запада, а потом у историјским прерасподелама утицаја и моћи, целини одређиван као део источне и делимично јужне Европе, у савременом раздобљу је реактивиран појам Југоистока, али и Запада на Балкану. Критериолошка тачка положаја и оријентације је измештена изван балканског подручја, чиме је ионако инфериоризовани Балкан додатно подложен спољашњим дефиницијама „властитог простора“ и просторне судбине.

Прихватили се само предложак дводелне географске поделе, недоумицу изазива правац пружање осе и начин извођења поделе. Да ли је деобна оса нужно географска и традиционално историјска, или је у највећој мери идеолошка, политичка и геополитичка, па тиме до неприхватљивости произвољна? Где на северу, уосталом, оса поделе почиње, где се све јужније пружа, и на ком се месту на крајњем југу завршава?

Или идеално вертикалног правца у променљивој просторној геометрији геополитике нема нити може да буде. Оса номиналне поделе, заправо, може бити више, оне рецимо могу бити само приближно вертикалне, хоризонталне и дијагоналне. И када је у питању на изглед саморазумљиви дихотомни деобнивертикализам корисно је размотрити неколико претходно успостављених мерила, зарад бољег разумевања идеолошког, пропагандног и дипломатског конструкта *Западни Балкан*.

а) Прво се односи на пропитивани макропростор који се поделом редефинише. Да ли је то Интермаријум, Југоисточна Европа, Балканско полуострво, Балкан, Европски Блиски Исток или нешто друго, ниуком случају није свеједно, јер тако именовани простори, ни физички-географски, ни ментално, ни културално, ни геополитички ниуколико нису подударни. Уколико се изабере једна од поменутих димензија фокусиране појаве, резултати тополошког и топичког сагледавања биће свакако другачији у односу на остале;

б) Друго мерило које претпоставља испуњеност првог, тј. избор предлошка просторног сагледавања, ослоњено је на појаве другачије врсте, то јест вишедржавни амбијент, односно сапостојање више средњих, малих и микро држава – у овом часу чак дванаест (12) - на фокусираном простору. Ода-

тле, ноторна физичка географија трпи корекцију деловањем официјелне политичке географије. Тамо где би оса западно/источне поделе простора изгледала природно повучена по морфометријској централној оси и на приближно подједнаким раздаљинама полуострвског копненог трапеца, уплићу се политичка разграничења која одступају од очекиваног.

Западни Балкан је, рецимо, све западно од Бугарске и Румуније, осим Грчке на крајњем југу и Словеније на крајњем северу. А западно (и јужно) до поменутих земља је новокомпоновани, тј. преконфигурисани малодржавни јужнословенски простор. То је, у ствари, деконпоновани и размрвљени простор некадашње Југославије под другим именом. Оса поделе у овом случају није изведена по стриктним географским мерилима, него арбитрерно геополитички и означава је, ваљда, источна граница Србије према њеним црноморским и источнобалканским суседима Бугарској и Румунији. За те земље Србија је одавно и непроменљиво на географском али не и на геополитичком Западу;

в) Уколико се посегне за поузданим мерилима физичке географије интермаријума, Старог континента и југоисточног субконтинента, тј. Балканског полуострва и, најзад, Балкана у ужем смислу, доспеће се до другачијих резултата. Спољашња граница локалног запада и истока помериће се са источних граница Србије дубље ка унутрашњости ексјугословенског простора. Оса западно/источне поделе више се неће придржавати политгеографских мерила спољашње границе највеће од некадашњих, у овом случају бивше источне југословенске Републике Србије.

Поунутарњење вертикалне разделнице запада и истока, такође, може бити двоструко: историјско и цивилизацијско: од Котора на Јадрану до Суботице на северу Бачке, са разграничењем на реци Дрини,¹³ али и новије југославизујуће, за варијабилном осом раздвајања мање или више западније од Дрине, с обзиром на дијагонално интерно екс-ју мерило постојања северо-Запада и југо-Истока. При овој, нешто западније помакнутој подели, ексјугословенски северозапад

13 Консултовати: Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација – и преобликовање светског поретка*, поглавље „Динамика ратова због неодговарајуће границе“, 295-301, ЦИД, Погорица – Романов, Бања Лука, Бања Лука, 2000.

тенденцијски измиче балканској припадности, не желећи ни наједан начин да буде обележен Балканом.

Будући да без остатка настоје да се интегришу у западноевропски Запад (и на један чудан начин у Средњу Европу), и да тако што пре забораве свој стварни географски положај и јужнословенску припадност Балкану, северозападне републике Словенија и Хрватска не престају да демонстрирају своју конгенитивну, „исконску западност“. Ништа слично не постоји на другим подручјима некадашње државе.

*

На овом месту би се требало зауставити и рећи да се Балкан одиста може поделити према мерилу основних страна света на јужни, северни, те источни и западни, али да садашње ексклузивно одређење „западни Балкан“ није ни географски тачно ни културално уверљиво, иако је са становишта геополитичке моћи разумљиво.

*б) Западни део континента
– Западна Европа*

Европа Запада као и она Европа на Истоку која већа од Европе са запада, свестрана је такође, и она, то јест оне имају своје западно центриране стране света. Чак четири, или само четири, или четири плус четири, осам дакле. Како год, а ипак као да није свеједно, и није свеједно, јер уколико је подела Европа традиционално двојна, уочљиве су бар две Европе - од Диоклецијанових до НАТО времена – две Европе, она источна и она западна. Зато се, због те несавладаве дводелности четири (тј. осам) страна света множи са два да би се у исходу добило збуњујуће мноштво унакрсних и обрнутих положаја и сагледавања. И са Западом и западностима је слично, и оне се умногостручују.

И ево само привидног парадокса, при таквој историјској и традиционалној подели Балкан био спадао у Источну а не у Западну Европу. Али, како је онда створен тзв, Западни Балкан у Источној Европи? Да ли тиме што је та врста Европе престала да буде источна и позападњачена?

Некада је било речи о Западној Европи. Испољаване су разне идеје где не налази, шта обухвата, ко је чини и које све

државе спадају у Западну Европу. У зависности од схватања распореда простора Старог континента одређивана је и западна Европа. У разним временима на разне, чак и необичне начине.¹⁴

Донедавна синтагма Западна Европа се више не употребљава јер је потиснула појава и појам Европске уније. Уместо два блока и два роја непријатељски настројених сателита сада је на сцени само један блок, док сателити нису ни свесни нове орбите кружења.

Европа Уније никада не истиче да је, у ствари, проширена Западна Европа. Њене су амбиције знатно веће, ЕУ би да буде сушти Запад, а не само Европа Запада, или Европа на западу. Брисел из средишта ЕУ, такође, никада не истиче да је надржавна творевина конфигурисана на уочљиво мањем делу европског копна, нити да је тај део, у ствари, проширени Запад, тј. западна Европа у процесу ширења ка Истоку. Ка Истоку чега? Ка истоку Европе, такође, али једне друге врсте Европе, свакако. Но, ни то за опојмљење Запада изгледа да није довољно. У анализу зато ваља увести Америку. И без анализе, Америка је уосталом, одавно ту - у Европи дабоме.

7) Америка као надмоћно оличење Запада

Далеко на западу, много западније од најзападније тачке европског континента на једном од атлантских ртова Португалије, налази се пресудни чинилац западног света - Америка. Шта би Европа Уније без Америке? Неки кажу „малко шта или ништа“, а многи се слажу са тим закључком. Свима којима суштину једне геополитичке, културне и цивилизацијске појаве чини оно најснажније и најмоћније у појави, Америка је чак и без Европе, једини веродостојни репрезент пуне моћи Запада.

Свођење Запада на Америку догодило се средином прошлог века када је она, као сила победница из два светска

14 Тако, на пример Марк Мазовер преноси карту поделе Европе у визији тзв. Нове Европе Бернарда Неумана, из 1943. године. На тој карти на тлу Старог континента, поред *Западноевропске федерације* у коју спадају Велика Британија и Француска, још постоје: Иберијска федерација, Немачка федерација, Средњеевропска федерација, Скандинавска федерација, Балтичка федерација, СССР, Италија и Балканска федерација. Видети: Мазовер Марк, *Мрачни континент. Европско двадесето столеће*, стр. 392, Прометеј, Загреб, 2004.

рата, задобила глобални примат. Њена заштитна улога и супремација, нарочито у ратом разрушеној Европи, дала је снажне разлоге убеђењу да се акценат моћи дефинитивно померио са Старог континента на другу много потентнију страну Атлантика.¹⁵ Тако непоправљиви американофили међу Европљанима на изванредан начин прескачу властити континентални завичај, полагајући све наде у млађег али моћнијег брата с друге стране океана.

И међу грађанима Србије постоје амбивалентни про-западни осећаји. Овдашњи стари и нови вестернисти су подељени на три групе: оне који се уздају у Европу Уније, чак и без Америке па и против ње; оне који све наде гаје везани за Америку, без обзира на можда другачије ставове Брисела и Берлина и; оне који се верују „вечни и нераскидиви савез“ Европе Уније и Сједињених Америчких Држава.

Њима насупрот делују еврокритичари и еврореалисти, те евроскептици и евронихилисти, али и амероскептици и американофоби, који на различите начине сумњају у трајну моћ и вредност све три геополитичке творевине.

8) Европа и Америка – симбиотички Запад

Евроамерика је трансатлантска двоконтинентална симбиоза која оличава најкрупнију амбицију просторног организовања и овладавања, или, како неки мисле, једини прави глобални Запад.¹⁶

Европа и Америка, дакле били би Запад Првог или Слободног света који унилатерално предњачи јер је најснажнији и најмоћнији.

Из те врсте Запада, са нескривеном мисионарском и тотализујућом претензијом, искључени су други који, можда, у религијском, културном и цивилизацијском смислу, такође, спадају у глобални Запад.

Сплашњавање западног тријумфализма које догодило у пр-

15 О томе: Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа 1*, глава „Моћ западне хемисфере“, поглавље „Вашингтонска архитектура Европе“, стр. 207-211, Мали Немо, Панчево 2005.

16 О томе: Гартон Тимоти Еш, *Слободан свет. Америка, Европа и изненађујућа будућност Запада*, глава „Евроатлантизам“, стр. 86-97, Самиздат Б 92, Београд, 2006. Такође: Драгић Предраг Кијук, *Атлантократија као језуитски идеал*, Ривел Ко, Београд, 2006.

вој деценији 21. века, указало је на обнову мултиполаризма у међународним релацијама. Иако је у глобалним односима као културна доминантна остала западна, тј. америчка *forma mentis*, у реалној светској геополитици запажа се поступни завршетак америчке ере и настанак постамеричког света.¹⁷

После децентравања, тј. растура дуге и колонијално овештале евроцентричности, те губитка европске надмоћи, у новом историјском циклусу слично се дешава и са американо-кратијом. Показало се да није реч само о слабењу европске него и америчке моћи које утиче на квалитет једно-вековне евроамеричке симбиозе. Тиме се поставило питање будуће судбине америчких стратешких интереса на Старом континенту и војног и економског присуства Америке диљем Европе и на тзв. Западном Балкану.

Претходним уочавањима смо доспели до бар две мало запажене а итекако значајне глобалне релације које, уколико се уваже, дубоко релативизују досадашњи вестернистички ексклузивизам и монополизам.

9) Русија на глобалном Западу

Већ и на први помен Русије помишља се на отеловљење европског и евроазијског Истока.¹⁸ Јер, Русија није источније само од Западне Европе, него је на истоку од било какве Европе, многострано и у „целини“ гледано. Одатле, при првој помисли на најснажнији спољашњи контраст модерног (западног?) европског идентитета, Русија никако не може бити на западу, ни географски, нити геополитички, а поготову као културно-цивилизацијски састојак Запада. Тако се најчешће мисли међу идеолозима и идеаллозима глобалне супремације „чисто“ Запада.¹⁹

17 Видети: Закарија Ферид, *Постамерички свет*, Хеликс, Смедерево, 2009.

18 О томе: Кнежевић Милош, *Србија и Русија. Савремене геоекономске и геополитичке дилеме*, глава „Фантазма дерусификоване Евроазије“, стр. 39-43, Институт з аполитичке студије, Београд, 2009.

19 Шта о томе мисли геополитичар и филозоф простора Александар Дугин, видети у: Дугин Александар, *Основи геополитике. Књига 1. Геополитичка будућност Русије*, део „Русија и простор“, стр. 147-159, и „Претња Запада“, стр. 310-339, нарочито поглавље „Два Запада“ стр. 319-322, Екопрес, Зрењанин, 2004. Од истог аутора: *Геополитика постмодерне, Доба нових империја. Осврти на геополитику 21. века*,

Али, и Русија има своја мерила и разлоге, свакако другачије од Европе Запада. Прво мерило се дотиче западног, тј. евроамеричког такмаца Русије. Западни „остатак Европе“ се, уосталом, увек тиче Русије, јер Русија на истоку дотиче Европу на западу. Русија је евроазијска земља која претежним европским карактером чини други, или по величини можда први део европског копна.²⁰

Големи азијски део Русије, највећи на планети, уједно је културно одбијао и ресурсно привлачио „класичне Европљане“ из Западне Европе.

Слично европском ниподаштавању у одбијању Балкана као недовољно европског подручја, такав став градио се и у дискриминаторно становиште према Русији. Тврдило се да Русија уопште није европска земља, да ничим не припада Западу и Европи, да је најкрупнија и безнадежна врста азијског Оријента. Руски оријентализам, додуше, није поистовећиван са балканским, али су извесне сличности уочаване и истицање. Са друге, српске и руске стране уочене сличности и сродности су високо вредноване.²¹

При свему не би смело да се заборави да је Русија европска, православна и хришћанска земља која, захваљујући историјским околностима ненасилне колонизације, допире до Хабаровска и Владивостока на најдаљем истоку. Посредством Русије Европа додирује Кину и Јапан. По својим битним цивилизацијским атрибутима Русија је састојак трансконтиненталног, евроазијског и глобалног Запада. Звучи несвакидашње и необично, чак чудно: Русија на глобалном Западу!?

глава „Постмодерна: Запад, Исток и Русија“, стр. 27-32, Преводачка радионица „Росић“ – „Никола Пашић“, Београд, 2009.

20 О томе.: Кантор Владимир, *Русија је европска земља. Мукоотрпан пут ка цивилизацији*, XX век, Београд, 2001.

21 У том смислу, важно је промишљати дуге и трајне везе Балкана и Русије у динамичном европском контексту. О томе сведоче зборник *Русија и Балкан*, уредник Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2008. и тематски број часописа *Национални интерес*, у целини посвећен српско/руској сарадњи и балканској и европској перспективи, видети: „Руска спољна политика и Србија“, тема броја, часопис *Национални интерес*, бр. 1-2, 2009, стр. 1-353.

10) Глобални Запад
– Америка са савезницима

Одредница „глобално“ у садржи потенцијал сферичне потпуности, неке врсте свестрано распоређеног Запада, на подједнакој удаљености од вашингтонског средишта. Глобалност, међутим, још увек није тоталност јер је глобализација релативан процес у коме Америка као лидер тежи да у свему предњачи. Америка као предводница има глобалну улогу, глобализује своју моћ,

Уколико је предочавањем разумевања Запада као геополитичке и таласократске симбиозе Европе и Америке – Евроамерике – акценат стављен на једначко учешће у конституцији глобалне западне надмоћи, утолико је у овој тачки разумевања акценат битно померен, чиме је померена и интерпретативна поента. Супериорна моћ, наиме, више не настањује Европу, она је потражила боље место и променила адресу скрасивши се у Америци. Глобални Запад је, на овај начин, оличен у Америци.

Америка, додуше, допушта реминисценције на порекло стечене надмоћи, али не дозвољава њихово релативизовање и оспоравање. Концепт америчког савезништва претпоставља америчку супериорност у пословима глобалног управљања и доминације. Амерички савезници као део слабији и незаштићенији део Запада прате вољу акције хегемона и кооперативно се равнају, у складу са сопственим могућностима и дозвољеним пласманом интереса.

Доскорашњи ецвроцентризам, а потом и унилатерализам и американоократија указали су на могућност тако обликованих глобалних односа у којима би евроамеричка супремација била фиксирана у недогледном времену.²² Гарант те надмоћи нису били само Америка и Западна Европа, тј. ЕУ, него и њихови по културном лику и традицији другачији савезници, Турска, Јапан, или Саудијска Арабија, на пример. Тиме је илустрована могућност да се као глобални Запад у појму великог обима, разуме класични западни свет коме

22 Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*, посебно поглавље „У царству слободе“, стр. 301-312, ЦИД, Погорица – Романов, Бања Лука, Бања Лука, 2002.

је придружен кооперативни и савезнички лојални остатак, без обзира на могући ауторитаризам и очите источне и источњачке културне и цивилизацијске корене. Америка која предводи и „влада светом“ том „остатку“ даје атест западне припадности.

11) Тотални Запад – ништа осим Запада

Привилегована западна страна света већ у својој трансформацији од физичке у социјалну и политичку географију, те геополитику садржи потенцијалну и реалну праксу апсолутизовања. Та нелимитирана и неконтролисана пракса одводи у тотализовање појаве и појма Запада као једности и јединствености што је, опет, разнострано сагледано, супротно стварности неуједначеног мноштва западних указања.

Наравно да не постоји само један Запад, нити је запад једина страна света. Али у апсолутизованој и тотализованој визији Запада, иако постоје, друге стране су мање важне, такорећи занемарљиве. Парадигма тоталног Запада не заснива се само на универзалном топосу вестернизма – заданости и западњачења - него и на прозападном детерминисању времена, уређењу календара и тачног временског положаја у садашњости.

Као логичка али не и реалполитичка крајња могућност разумевања многоструког појма Запада указује се, дакле, његова појавно/појмовна негација, тј. оповргавање да је осим Запада ишта у раздобљу фундаменталне промене више остало. Да чак у замашној запремини света више не делује ни *West and Rest*, него само различитим интензитетима и величинама степеновани *West*.²³

Напослетку, у овој формули преостајања на крају процеса, када је остао само Запад као да више није остало ништа, а онда према контраиндикованом и апоретичком контрасту, у тријумфалној зори Запада као да већ хара ничеански и шпенглеровски опаки вирус његовог сумрака.

23 О томе: Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа 1*, глава „Моћ западне хемисфере“, стр. 201-211, Мали Немо, Панчево 2005.

12) Постзападни епилог

Да ли Западна прича уопште има епилог, или је *неизендираној* причи Запада предодређен вечити пролог? Има ли икаквог Запада после запада? Има ли ичега после нечега што је умишљало да је баш све, а сада није способно да схвати просторна и временска ограничења обухвата своје целовитости? Како ће, уосталом, изледати свет после завршетак епохе евроамеричке доминације?²⁴

Изложено становиште онипотентног Запада је заправо превазиђено, јер је малочашњи западни тријумф довршен, епохални славолук је разграђен, мултиполарно је демонтиран, нема га више. Место је промењено, старог места више нема, променило је лик, упражњено је. „Класични“ Запад малаксава у далекосежној и дубокој кризи. Свет предвођен и управљан Западом забасао је у структурну геоекономску и геополитичку кризу из које, у овом часу, не уме јер не зна како да изађе.²⁵

Да ли је Запад несвесно већ окончао своју цивилизацијску епопеју? На још увек марљивом и задиханом Западу је тешко замисливо такво глобално стање у коме Запад не би поседовао планетарну супремацију. Вестернистичку идеологију, пласирану у разним доменима света живота, обележава уосталом трајна и тамна пранорма, извесни постулат глобалне надмоћи који не само да је неупитан у садашњости, него је и неспоран и неоспорив у будућности. Може ли такво уверење у вечиту надмоћ, упркос свему, да опстане?

Из предоченог светоназора вечног обнављања западне надмоћи исходи да оно „после“ може да наиђе после многочега, заправо после свега, осим после самог Запада. Западна самоискљученост из властите идеологије *постизма* и *постирања*, поломљено је огледало немоћи тог дела глобализаторског и глобализованог света да схвати сва она непријатна изненађења која приређује непредистинирана историја на путањи разарања.²⁶

24 Видети: Emanuel Todd, *Poslije Imperije. Esej o razgradnji američkog sistema*, Sarajevo, 2004.

25 Оте Макс, *Слом долази. Нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*, Романов, Бања Лука – Бард-фин, Београд, 2009.

26 Видети: Кокер Кристофер, *Сумрак Запада*, глава „Аксиоми сумрака“, стр. 215-222, Досије, Београд, 2006.

Одатле и наизглед катастрофичко питање шта ће се догађати са Западом у садашњим облицима испољавања током и при крају раздобља занемоћавања и слома? Може ли бити *Запада после Запада*, и када нестане Запад у досадашњим познатим облицима?

II Где се мешкољи Србија?

2. Географски фатализам *terae militaris*

Мењање граница и силуета држава, окупљања и деобе балканских народа исходили су из миленијумске империјалне динамике. Разграничења и ограничења народа и држава на Балкану ретко када су била мирољубива и договорна, супротно томе, најчешће су се испољавала кроз непрекидне конфронтације и сукобе, симболишући непослушност и непокорност, буне и ратове. Отуда се Балкан, са довољно застрашујућим разлогом, називао *terae militaris*.

Подврста марцијалног одређења балканског простора у целини указивала је на његов несмиљени, пролазни и проходни карактер, обликован на најближем и најкраћем континенталном правцу ка Азији. Зато су се, још од римских времена, балкански коридори називали *via militaris*. На историјску несрећу, већина ратних проходница пролазила је кроз Србију и српске просторе. Одатле се у индивидуалним и колективној свести о опасном месту постојања то место доживљавало као митско и судбоносно. Усуд положаја и места у простору, његова пластичност и груби рељеф, седалачка и аутохтона истрајност опстанка, али и миграциони и алохотни релативизам сеоба, у великој мери су утицали на културни и политички менталитет народа.²⁷

Географски детерминизам националног живота у раздобљима катастрофа и трагедија преображавао се у географски фатализам.²⁸ Променљиви положај живота народа у

27 Видети: Гачев Георгиј, *Менталитети народа света*, глава „Балкански Космо-Психо-Логос“, стр. 318-327, Логос – Службени гласник, Београд, 2011.

28 О схватањима географског детерминизма и карактера простора, видети Степић Миломир, „Поимање простора у времену геополитичке транзиције“, посебно глава „Од географског детерминизма до индетерминизма“, стр. 97-100, чланак у зборнику *Промена образаца мишљења у раздобљу транзиције*, уредник Милош Кнежевић, ДКСГ, Београд, 2011.

бежанији и расејању квалификовано је као нека врста геополитичке анекумене, неподесно и ненастањиво место, али не због непогодности физичке географије него због разорне политике спољашњих члинилаца који су тај простор настојали да „дизајнирају“ и „цивилизују“ по сво ђефу, то јест самовољи.

Положај у простору и место збивања као да су надмашивали капацитете балканских народа да самоуправљају собом и међусобно на миран начин разграниче просторе и уреди властите државе. Балкан као да никада није припадао Балканцима у пуној својини. Континентална инфериорност балканских народа из времена дугих империјалних окупација ни у овом часу није у потпуности превладана, само је добила друкчије, тобоже постмодерне облике.

3. Кућа на „Царском друму“

Срби су вековима уназад, својом вољом или невољно, били учесници и саучесници, сведоци и трпиоци сукоба чији интереси и мотиви нису исходили из њиховог етнонационалног и политичког хабитуса. Корени балканских сукоба, у којима су Срби пречесто били случајне или намерне жртве, сезали су из простора европских мегаимперијалних аспирација. Балкан је био нестабилни лиминални простор изукрштаних унутрашњих и спољашњих ширења.

Зауоставивши се и распрострвши се на крајишком тлу Балкана, древни преци данашњих Срба нису ни слутили са којим ће се све невољама да се суочавају њихови потомци од трена доспећа до наших дана. Вековима је изостајао утисак сигурне и конфорне територијализације српског етнонационалног корупса, чији простор је не само идеолошки и црквено-религијски оспораван него и културно-цивилизацијски инфериоризован зарад остварења других и другачијих, окциденталних и оријенталних модела живљења. Србија, Срби, српски и јужнословенски прстор који је укључивао и друге народе приказивани су као орејнталци и Азијати, чудна словенсо/турска смеша, православља и азијазизма. Тако је колонијалним путописцима и „визитаторима“ било најлакше

да, уз помешано чуђење и одвратност, опишу житеље овог тла.²⁹

Просторна осетљивост и разнострано оспоравање етнонационалних предиката и „својинских права“ српских територија једно је од трајних обележја овдашње националне прошлости. Срби су се, стога, највећи део своје средњевековне и нововековне историје борили за опстанак на месту сопственог (з)бивања, а бар пола миленијума та борба је имала облик народног ослобођења од власти окупаторских империја.³⁰

Отуда се у новијем времену – последња два века посебно – формирала свест о незгодном, такорећи неповољном месту остварења српске државности у европским оквирима. Неповољност простора обновљеног одржављења исказала се у метафори неприличног места утемељења и саздања државне куће. То место је, са довољно важном али и трагичном поткрепом, означено као „царски друм“.

Уколико је метафора „куће на царском друму“ и даље сазнајно валидна, запитајмо се да ли се геополитички дефинисана „царска цада“ игде укршта са „нашим евроатлантским путем“, или, другим речима исказано: „безалтернативном трасом евроинтеграција“? Најзад, да ли је коридорски карактер савремене Србије, у ствари, саздан на тлу које је, охрабрујуће или безнадежно, саобраћајно па у глобализацијском смислу, више није само српско?

4. Разни приступи сличном или истом простору

Из реченог је видљиво да се Срби налазе на широко распрострањеном и разасутом етнонационалном простору који је истовремено означен - како када и како од кога - на више

29 Такав, претежан и клишеиран и имаголошки приступ илуструју налази Сање Лазаревић Радак у књизи *На границима Оријента. Представе о Србији у енглеским и америчким путописима између два светска рата*, глава „Конструисање детета: геосимболичка инфантилазија Србије у путописном дискурсу“, стр. 49-75, Мали Немо, Панчево, 2011.

30 О томе инспиративно пише историчар Милорад Екмечић, идати: *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*, Евро-Ћунти, Београд, 2010. Такође: Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских анрода 1804-1914*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

начина и са више имена. У свакодневном регионалном општењу тај простор се подразумева као на карти видљива и мање-више јасна геолошка и физичка географска датост, али му се најчешће у просторном и територијалном подразумевању не придају иста историјска, културна, религијска и политичка, тј. геополитичка значења.³¹

Тиме што је традиционално разноимен, или детрадирајуће разименован и преименован, српски етнонационални простор као такав још увек није ни превазиђен нити укинут. Можда се ређе помиње, али тиме што се занемарује и прећуткује свакако није поништен као емпријска, демографска и географска појава.

Србија је несумњиво на Балкану, као што су савремени Срби балкански народ, то нико разуман не спори. Али, где је Балкан и да ли је подразумевани простор Балкана усаглашено именован и јединствено схватан? Да ли је Балкан само Балкан, и ништа мање и ништа више? Постоје ли и друге могућности територијалног лоцирања, маркирања и лимитирања тог, рецимо: међуморског, југоисточног и европског полуострва континенталне масе Евроазије?

Већ при самом набрајању елемената првог и богатијег одређења просторног смештаја Балкана, рекло би се да има. Јер, као што је појам Запада умногостручен у широком распону разумевања хронотопског положаја, исто тако и фокусирани простор Балкана пружа мноштво небалканских, противбалканских и трансбалканских могућности разумевања.

Многострука појава и поимање Балкана је, заправо, противречније од појаве и поимања Запада. Штавише, управо Балкан у свести Западњака оличава крајње замршени чвор супротности живота на невеликом суседном простору. Одатле истраживање балканског проблема наликује на раслитање чврсто учворених предрасуда, злурадих грешака и заблуда европског мњења о једном делу Старог континента.

Опште указање појаве Балкана може се довести, или је већ доведено у појмовну релацију са другим просторним одређењима као што су: међуморски простор (интермаријум),

31 Несумљиво највећи и незастарив допринос географском и антропо-географском одређењу балканског места обитавања српског народа дао је у свом респективном делу Јован Цвијић. Видети: Цвијић Јован, *Балканско полуострво*, Београд,

Југоисточна Европа, Балканско полуострво и европски Блиски Исток (некадашња Европска Турска). У колоквијалној и теоријској употреби наведена одређења могу бити паралелна, комплементарна и алтернативна, односно еклузивна. Теоријска употреба различитих одредница Балкана зависи од херменеутичког приступа и контекста, јер свака одредница, појединачно гледано, пружа довољно разлога и оправдања властитог постојања.

Различита имена овдашњег простора не указују само на географску полисемију него и на распоне геополитичке моћи. Према познатим историјским сведочанствима Полуострво је до сада носило више узастопних али, истовремено и различитих имена. Набројаћемо их: *Хемус*, *Илирско-Трачко полуострво*, *Грчко полуострво*, *Континентална Грчка*, *Римско полуострво*, *Источно-римско полуострво*, *Византијско полуострво*, *Грчко-турско полуострво*, *Турско полуострво*, тј. *Европска Турска*, *Европски Оријент*, а затим и *Емско полуострво*, *Балкан*, *Балканско полуострво*, *Јужноисточно полуострво*, *Југоисточна Европа*, *Југоисток* и *Блиски Блиски Исток*³² Назив *Балканско полуострво* користи се од 1808. године.³³

32 Један од бардова европске, балканске и српске географије Јован Цвијић постарао се да размотри проблем неутемељености различитих имена Балканског полуострва и сугерише одабир географски коректног назива. Цвијић се определио за име *Балканско полуострво*, мада је размишљао и о могућности назива *Динарско полуострво* и *Јужнословенско полуострво*. Занимљиво је да је одбијао именовања само на основу стране света или орографске демаркације. Десетак од двадесетак горе наведених назива набројано је према његовом приказу стања литературе о најчешћим називима Балкана. Видети: Цвијић Јован, „Разна имена Балканског полуострва“, стр. 129-132, Сабрана дела, књига *Говори и чланци*, САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике, Београд, 1989.

33 Од двадесетак наведених назива Полуострва већина одредница из старог и средњег века изведена је из империјалне, тј. државне својине простора, или ентичке преваге становника простора. Прво одређење *Хемус* или *Хелм* (*Ем*) тиче се оронима, тј. имена планине, као и каснијих варијација назива *Балкан – Балканско полуострво*. Остала одређења су просторно/странична, тј. географска, *Оријент*, *Југоисток*, *Блиски Блиски Исток* и сл. Као пример ретке употребе илирско-трачког назива може се навести књига Беџамина Калаја, *Историја српског народа*, поглавље „Стање илирско-трачког полуострва за време досељења српског народа“, стр. 1-10, Чигоја штампа, Београд, 2010.

Предочена збуњујућа полисемија у коју се, узгред речено, уклапа и нови збуњиви појам „Западни Балкан“, тиче се историјских прилика у којима актуелна моћ настојала и спорадично успевала да наметне сопствено разумевање простора на коме се корени, дејствује и који црпи. То разумевање у готовом облику, које долази од јачег и надмоћнијег, обично тежи да потре традиционална територијална одређења у историјски увреженој свести народа. Одатле је потребно предочити најзначајније номиналне варијације балканског простора, са свим сличностима и разликама на које разни називи упућују.

1) Међуморски простор

Мада већина Балканаца не чује добовање морских таласа нити осећа мирис мора, Балкан је међуморје на континенту који је, такође, међуморски простор. Зар је потребно нарочито потсећање да је Европа копно између многих мора и два океана! Европа је, заправо, колико стешњена толико пловидбено раширена и раскомоћена морима.

Уколико је мала Европа полуострво велике Азије, Балкан је полуострво Европе. Уколико је Европа субконтинент Азије, Балкан је субконтинент Европе. Како год и ма колико Европљани и Балканци несвикли на полуострвски просторни облик места бивања, и Балкан и Европа су, свакако, полуострва. Ипак, Балкан као мањи припадак Европе више изражава полуострвски карактер сопственог простора од Европе која је сасвим заборавила да је и она полуострво.

Копнена природа интермаријумског простора зависи од његове морфометрије, форми рељефа и других географских и климатских чинилаца. Западне границе интермаријума одређује сусрет јадранског залива Медитерана, и планинских венаца Динарида. На југу балканско копно дубоко урања у Егејско море, док се уским Мраморним морем и мореузима Босфором и Дарданелима оивичава Европу са Азијом, и спаја Црним Морем на истоку. Различити делови балканског интермаријумског копна разнолико су спојени и одвојени граничним морима.

Најпроблематичнија граница југоисточног евро-балканског интермаријума је она која, заправо, није географски стриктна, а то је копнена граница на северу. Као и у другим

семантичким и географским ознакама фокусираног балканског простора, и у случају (балканског) интермаријума копнена граница на северу остаје изван географских и политичких конвенција, што значи да је традиционално изложена не само различитим него и сасвим супротним тумачењима.

Једна од најупадљивијих могућности, којој се иначе најчешће и прибегава, односи се на проналажење најсевернијих морских тачака на западном и источном углу интермаријумског копненог трапеза. Може се рећи да је то копнена линија повучена од најсеверније и најзападније тачке Јадранског мора у дну Тршћанског залива у близини Венеције, до слично одређене, увучене тачке у руском граду Одеси на црноморској обали. Уколико се пажљиво повуче права линија између Трста и Венеције на западу и Одесе на истоку, све „испод“ или јужније од те праве линије обележиће балкански интермаријум. Али, да би се без перцептивне грешке разазнао и одредио међуморски простор Полуострва најкрупније силуете, у мапирани Балкан је потребно мотрити са трагачким предубеђењем.

2) Југоисточна Европа

Иако се, упоредо са другим именима за Балкан, повремено користи и назив *Југоисточна Европа*, тај назив није само географски релацион него и, геополитички сагледано, дубоко релативан. Јер релација одређеног средишта, тј. центра Европе - у просторном облику тзв. Централне Европе - и њеног југоисточног пружања ка периферији, зависи од уважавања постојања било каквог, а нарочито геополитичког европског средишта.

Југоисточна страна света, као однос и смер од средишта ка периферији, условљена је конституцијом центра и положајем југоисточне периферије. Да ли ће одредница југоисточног смера и положаја да надкрили традиционалне одреднице полуострва из историјских времена зависи од силе која такво одређење намеће. Југоисточна Европа постоји само ако се гледа из морфометријског и геополитичког средишта. Уколико је то средиште померено, слабо или га нема, нема ни тако замишљене Југоисточне Европе.

Зато се на матрици дијалектике европске моћи у конкретној употреби преплићу балканско и југоистично одређење полу-

острва. За Немце из времена Трећег Рајха Балкан је постао Југоисток, у мери и складу са освајачким плановима нацистичке доминације и германске хегемоније у подунавском и подподунавском немачком „предњем простору“.³⁴

Као историјска, географска и геополитичка одредница Југоисток је у новијем времену претпрео одређене измене. Могућа је, наиме, двојна употреба југоисточног одређења: прва из паноптикума Европске уније и друга, из визуре Немачке као најснажније чланице ЕУ. У оба случаја најважнија промена садржана је у десупстанцијализовању простора у компонентама положаја и места, те правца и смера пружања. Југоисточни правац изгубио је велико прво слово, више није Југоисток, већ само југоисточни положај или смер, свеједно. Оно што се у промењеном одређењу није променило јесте место одакле се севера гледа на балкански југ /тј. југоисток), а то је опет један, или два средишта европске моћи – Берлин и Брисел - која се налазе на простору некадашње, сада већ деноминализоване Централне Европе.³⁵

Југоисточно одређење балканског простора не трпи, међутим, само убедљиве географске него и оправдане геополитичке приговоре. Ако пулсирање геополитичке моћи омогућује заснивање, тј. супстанцијализовање страна света и правца и смерова пружања, све до нивоа присвојених и преименованих области и подручја, онда ни географија не остаје имуна на друкчија сагледавања континенталних простора. Јер, југоисточни простор, то јест Југоисток није за све околне силе на југоисточном правцу и положају. На којој страни, на ком правцу и у каквом положају је, на пример „југоисточни“ Балкан за апенинску Италију, анадолску Турску или голему Русију?

34 О томе: Ристовић Милан, *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа. 1940/41-1944/5. Планови о будућности и пракса*, Службени гласник, Београд, 2005.

35 Управо из таквог средишњег комплекса моћи, а не само из административно централизованог положаја, балканске земље посматра један од истакнутих актера евроинтеграција Ерхард Бусек. Бусек у обновљеној терминологији сагледава и процењује шансе за пријем у ЕУ земаља „југоисточног региона“. Видети Бусек Ерхард, *Отворена капија ка Истоку – велика шанса за Европу*, глава „Ко ће прво кроз капију Европе“, поглавље „Прво Југоисток“, стр. 69-72, Клио, Београд, 2007.

Одредница Југоисточна Европа је „југоисточним“ народима, нацијама и државама указивала на њихов периферни положај у односу на формативне центре моћи. Оно што је за Немачку било на Југоистоку није било за балканске па ни за српски народ. Балканске државе, наравно, нису саме себи југоисточне, мада, као и сви остали, могу из властитих средишта да одреде локалне југоисточне правце и положаје. Као што је речено, ни из других средишта моћи полуострво се на указује као југоисточно него као западно, северозападно, југозападно, итд.

3) Балканско полуострво

Прво мешање појмова и картографских адреса места догађа се управо са најсличнијим називима: *Балканско полуострво* и *Балкан*. Само на први поглед, Балкан је просторна основица, или источни планински топос номинализовања из којег је, појавно и појмовно израсло Балканско полуострво. Уколико би се чак и прихватио као меродаван појам и *Западни Балкан* би, такође, био на Балканском полуострву.

Потребно је, међутим, указати да географ Јован Цвијић у свом опусу не оперише са појмом „западни Балкан“ у есенцијалном смислу. У његовом географском, етнолошком и антропогеографском фокусу су средишне одреднице „централна област“ и „територијално језгро“. Он их анализира са становишта могућности стварања велике и јаке државе. Цвијић је у том погледу изричит: „Ако има на Балканском полуострву области која би могла послужити као географско језгро или политички центар стварања велике државе, нарочито средишних и западних делова, она се мора налазити на овом централном појасу и дуж моравско-вардарске комуникације. Таква област мора имати ове особине: 1) уколико је могућно средишни положај према свим деловима Полуострва; 2) мора имати лаке комуникације у свим правцима, боље но икоја друга, особито мора имати најкраће и најбоље везе са два главна и комуникативна мора, са Јадранским и Јегејским; 3) не сме бити природно сиромашна. Са тог гледишта вреди испитати централни појас од Београда до Солуна.“³⁶

36 Видети: Цвијић Јован, *Говори и чланци*, глава „Централна област и балканско територијално језгро“, стр. 133-134, Напредак, Београд, 1921.

Балкански копнени интермаријум није толико изложен утицају окружујућих мора. Непрегледна ширина северне копнене основице Балканског полуострва је у тој мери велика да ни не подсећа на полуострвску силуету. Ко је икада на дугачкој линији те основице помишљао да ту почиње икакво полуострво, а поготову Балканско?

Западни Европљани никада не говоре да су полуострвљани, јер би тиме признали припадајућу сливеност са Азијом. И када би им се на ту видљиву а ипак скривену географску чињеницу указало, мало је вероватно да би били убеђени у властити евроазијски положај. Европљани на Западу, наиме, не мисле да на било који начин припадају Азији. Супротно Западноевропљанима, ни приморски ни континентални Балканци не поричу чињеницу полуострвске припадности Европи, а понеки сматрају да Балканско полуострво извесним својствима, па чак и територијално као мореузом прекинути продужетак, ипак припада и Азији. Снажењу таквог утиска иду у на руку и одбојне и потцењивачке западне квалификације Полуострва као својеврсног европског или евроазијског Оријента.

Како год, али напоследку ипак једноставно: полуострва окружују мора, полуострва су међуморска копна. У интермаријумској природи полуострва копнени елеменат може бити више или мање изложен утицају воденог окружења. Уска а дугачка полуострва, наиме, могу бити веома блиско упућена на окружујућа мора, или се, пак догађа супротно, да су широком копненом основицом, масивношћу распона и високим планинским венцима нека полуострва заштићена и преграђена, одвојена па и изолована од морских утицаја. Балкан је управо такво полуострво. Колико год је проходно у основном правцу север-југ, попречно нема довољно путева, а јадранска и црноморска обала нису довољно атрактивне.

Најзад, каква је разлика у значењу Балканског полуострва и Балкана, са изабраног полуострвског становишта? Шта је то Балканско полуострво што није Балкан; шта има Балканско полуострво а нема Балкан? Да ли је то величина и површина, или карактер тла, однос равница и планинских венаца, копнена или обалска силуета?

Да је Балкан ипак полуострво и то Балканско можда су свеснији они житељи Балкана који по сопољашњим ободи-

ма настањују његове морске обале. Они други, из копнених дубина, који никада нису видели море, свакако немају осећај да су на полуострву. Али, јесу ли јадранске, јонске, егејске и црноморске обале Балкана пресудне за његов полуострвски карактер, или у формирању тог карактера учествује и северна, тј. средњеевропска основица?

Балканско полуострво има померене (балканске) границе; оно обухвата значајније количине алпског, средњеевропског (панонског) и карпатског простора које измиче Балкану. Штавише, замашним обухватом Балканског полуострва на северној трапезној основици су укључени и делови земаља попут Словеније, Мађарске и Румуније, а у тангентном виду и Италија и Аустрија. Територију Хрватске која је читава на Балканском полуострву, ма колико чудно било, Балкан дели на балкански и изванбалкански простор.

Балканско полуострво је пространије и веће од Балкана, и то само на оном простору где уопште може да буде веће, а то је „више подигнута“ северна граница. Границе Балкана су у просторном одређењу Балканског полуострва померене даље на север на подручја која, по другом мерилу додуше, у сваком погледу припадају Средњој Европи. И панонски равничари изнад Саве и Дунава су на Балканском полуострву. Исходи да су на Балканском полуострву и сви они који, иначе, нису на Балкану! Балканско полуострво је, дакле, не само нешто веће него и нешто бројније од Балкана. Ако је Балкан несумњиво на Полуострву, а није исто што и Балканско полуострво, шта је, онда Балкан?

4) Балкан

Шта је Балкан, то је свакако тешко питање које је до недавно било у имаголошкој моди? Са неимаголошког становишта физичке географије Европе, као најисточније европско полуострво Балкан обухвата површину од приближно 620.000 кмкв, ако се као неспорне северне граница прихвате токови река Саве, Соче и Дунава. Ако се тако одређена северна граница не прихвати, опажање Балкана се проширује у поменуту силуету Балканског полуострва.

На овом месту је, међутим, нужна једна напомена. Док се *Балканско полуострво* употребљава као прецизна одредница физичке географије Европе, назив *Балкан* се уобичајно користи ка политичко-географска ознака низа државних те-

риторија у односном простору. Уколико се, уз физичку географију и политичку географију узме у обзир и историјска динамика и статика геополитике, онда се однос може посматрати и битно другачије, заправо обрнуто од оног како је изложено у претходном поглављу.

Балкан би при таквом, како је речено, уобичајном и најчешћем приступу, био већи а не мањи од Балканског полуострва, јер би према мерилима политичке географије, која упућују на границе државних територија, и мерилима геополитике, која уважавају интересне сфере и зоне моћи, Балкан површином надилазио Балканско полуострво. У том случају у састав Балкана улазе и делови оних простора који, заправо, по научним конвенцијама и у строгом физичко-географском смислу, нису на Балканском полуострву. У таква подручја спадају, на пример она северно од река Соче, Саве и Дунава, или неки јужни и југоистични делови Румуније.

Овој напомени ваља придодати и проблем критеријума појмовног и појавног разграничења Интермаријума, Балканског полуострва и Балкана. У случају Интермаријума и Балканског полуострва као северна граница повучена је дуга и права тангента између Тршћанског залива и обале Одесе, док је у случају Балкана та граница препозната на поменутих рекама.

Иако је уочено да може бити и другачије, додатну тешкоћу чини етимолошки импулс и резултат именовања Полуострва у коме је име само једног од пет планинских ланаца проширено на читаво полуострвско копно. Тиме је могућа јасноћа разграничења и ограничења Полуострва доведена у питање.

Вратимо се представама о Балкану. Балкан сведен на лик и представу Другог и Другачијег, побуђивао је авантуристичку машту љубопитљивих људи жељних узбуђења. Уколико се озбиљно узме, балканско питање и јесте најтеже питање јер садржи контрастну идентитетну и контраидентитетну енигматику. Помоћу представе Балкана западни идеолози су веома дуго развијали фантазије о свом посебном и општем европском идентитету.³⁷

37 О имагинацијама балканске дивљине и егзотике у сликовитим оквирима западноевропске имагологије исцрпно пише Марија Тодорова. Видети: Тодорова Марија, *Имагинарни Балкан*, нарочито глава „Балкан као самоодређење“, стр. 105-145, Библиотека XX век - Књижара Круг, Београд, 2006.

Каква је, уопште, била сврха реактивирања старог турског или иранског имена *Балкан* за простор скоро читавог полуострва? Уколико комбинација планина и равница обе лежава природу Балканског полуострва, ублажујући донеке утисак брдовитости, име Балкан асоцира управо на супротно - непроходност и беспуће.

На Балкану је у додиру у прожимању чак пет планинских венаца: Балкански, Родопски, Пиндски, Динарски и Карпатски, а неку и додају и Алпски.

Дуго се чак мислило да је Балкан, у ствари, неасавладиви неравни лавиринт и једна голема недођија. О томе сведочи и мњење житеља питомијих делова Балканског полуострва који не само да се не осећају Балканцима, него и одбијају и саму помисао да су на Балкану. Балкан је споља стигматизована појава и појам, изнутра само делимично пропраћена свешћу о припадности широј географској области.

У политичком речнику и жаргону Балкан још увек означава стање нередице и збрке, подељености и сукоба.³⁸ Основна реч *Балкан* и њени пежоративни деривати - попут *балканизације* и *балканизма* - ушли су у енциклопедије и лексиконе, поставши део опште говорне културе и политичке реторике. Посебну употребу ти појмови доживели су у политичкој географији и геополитици, где су преображени у нарочите категорије политиколошког и геополитичког мишљења. У овом часу, ти појмови-категорије примењују се глобално, и на изванбалканске области широм планете.³⁹

Деобни потенцијал и референтна реалност, које садрже речи *балканизација* и *балканизам* реактивирани су у протеклих четврт века. Балканске поделе, као плод реалполитич-

38 Аутор је хаотизовању региона и обнављању балканизације на Балкану у целости посветио књигу. *Балканска пометња*, нарочито глава „Вртлози сецесије“, стр. 77-149, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1996. Сецесиону пометњу сменила је пометња у транзицији, а онда и рецесиона пометња на (западном) Балкану и у Европи, у два кризна таласа 2008. и од 2011. године до данас. Пометња у сецесионим, транзиционим и рецесионим облицима, дакле, не престаје.

39 Пример за екстензију изворног појма на друга подручја пружа амерички идеолог и геостратег Збигњев Бжежински који Балкан проналази у Средњој Азији. Видети: Бжежински Збигњев, *Велика шаховска табла*, поглавље „Евроазијски Балкан“, стр. 117-143, ЦИД, Подгорица – Романов, Бања Лука, 2001.

ког балканизма и балканизације, нису биле у првом плану током Хладног рата.⁴⁰

Балкан је током четири хладноратовске деценије прошлог века своју двојну подељеност исказивао кроз конфронтиране блокове. Статични блокови су застрашивањем и одвраћањем донекле апсорбовали ранију балканистичку праксу, несвесни одлагања њеног еруптивног повратка.

Подсетимо још једном, већ и само име *Балкан*, са низом референтних политичких појмова, обликовано је са конгениталном маном, оно је заправо сумарни исказ устињености, подељености, посвађаности. Одатле би се, очекивано, реактивирањем генералног појма *Балкан*, реактивирао и њего деобни потенцијал. Једноставно речено, иако пледира на извесну простору целину, назив *Балкан* не упућује толико на унутрашњу целовитост, колико на спољашње одређење простора који у непресталној растрзаности никако не успева да се оцелови.

У случају топографске, картографске и геополитичке поделе Балкана, лако је запазити да се ретко када, заправо, да се никада не говори о северном, јужном а поготову не о некаквом *Источном Балкану* као географском пандану *Западног Балкана*. Ово последње се чини, боље речено пропушта да учини, јер Источни Балкан у изложеном смислу једноставно не може да постоји, будући да је читав Балкан већ на западу, то јест Западу. Овога пута остаје отворено питање на којој врсти или подврсти запада?

При хипотези да су Бугарска у целости а Румунија тек делимично, на Источном Балкану, била би знатно умањена за сада неупитна вредност чињенице да су оне већ интегрисане у западни свет, путем чланства у ЕУ и НАТО. У свему преурањена војна, политичка и економска интеграција тих земаља оправдана је пречим и вишим геополитичким мотивима превенирања било каквих контратрендова са руског Истока у непосредној европској будућности.

Да ли је онда судбина Балкана да једног дана, када се заврши процес дебалаканизовања, престане да буде Балкан и постане нешто друго као састојак проширеног Запада? Да ли

40 Видети: Вестад Од Арне, *Глобални хладни рат. Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, део „Крај трећег света“, стр. 516-527, Архипелаг, Београд, 2008.

евроинтеграција означава дебалканизовање? Или ће супротно томе, неинтегрисани Балкан остати вечито Балкан, нешто као *вечни Балкан* или *Балкан за сва времена!*? И ми на њему и са њим!

5) Европски блиски Исток

Ко би могао да помисли да је Србија, српски простор, јужнословенски простор, па и тзв. западнобалкански простор, на Блиском Истоку? И то двоструком блиском: *Блиском Блиском Истоку!*? Ипак, исказана су и таква становишта источне „блискости“, додуше, не у Србији него међу „ученим“ опсерверима из оних земаља које су постојано заинтересоване за регион.

У прикриваној контрадикцији геополитичког карактера, структурног, ресурсног и саобраћајног припадања, те места и положаја у европској (евроунијској) и евроамеричкој сфери интереса, са културно-цивилизацијским, те религијско-црквеним и традиционалним историјским премисама, тзв. Западни Балкан се помаља у старом и свиклом лику подручја „замрзнутих конфликта“.

Историја је показала да су присвајању балканског субконтиненталног интермаријума тежиле колико аутохотоне силе толико и оне екстерне, староконтиненталне и другоконтиненталне, тј. евроазијске. Реч је, дабоме, о конституцији контрастног европског Оријента, управо на југоисточном интермаријумском простору.

Протежна конституција оријенталног Истока на делимичном Западу балаканског субконтинента означавала је, заправо, приширени азијски Исток, азијатизацију у изворној Европи, примарне грчке и секундарне византијске цивилизације, а онда и словенских културних слојева.

То да је Балкан „блиски“, заправо „најближи“ европски Блиски Исток указује се, пре свега на основу уочљивих седимената прошлости петовековне турске доминације над тим подручјем. Управо стога што је отоманско присуство оставило дубоки оријентални траг, изграђено је становиште да Балкан и није типична Европа, да му недостаје неопходан западни еквивалент, те је нека врста хибридног продужетка Азије на географском тлу Старог континента.

Реактивирање и снажење исламског утицаја на Балкану догодило се у току разбијања Југославије (1991-1995/9), када су исламске земље секуларне, интегритетне и фундаменталистичке оријентације испољиле солидарност са јужнословенским и албанским муслиманима.

По завршетку сецесионих сукоба са америчке стране су лансиране идеје регионалне сарадње које су садржале другачију визију будућности Балкана.⁴¹

СЕЦИ иницијатива и Иницијатива за црноморску сарадњу исказивале су агенду по којој управо Турска имала значајну повратну улогу и утицај. У том смислу, турски повратак на Балкан и реоријентализација, ишчитавана је кроз формулу неосманизма и пантуркизма, са посебном улогом у „заштити“ босанских мууслимана и БиХ творевине, за коју је речено да је „остављена Турској у аманет“.⁴²

Идеја Блиског Блиског Истока на Балкану, међутим, није атрактивна само балканским муслиманима и Турској него и Америци која је у фази слома комунизма и опадања руског утицаја на Балкану и Блиском Истоку, истурила управо Турску као стратешког партнера у ширем региону. Поред појачаних турских „надлежности“ на Кавказу и блискоисточној области арапског света, од Турске се очекивао и пуни ангажман на простору разложене Југославије.

Турски повратак у регион је са друге стране тумачен као јачање тзв зелене трансверзале и угрожавање православног и словенског света, али и европских и западних вредности и оријентације.⁴³

41 Пуни назив акронима СЕЦИ гласи: *Америчка иницијатива за унапређење сарадње међу земљама југоисточне Европе*; енглески: *Southeast European Cooperative Initiative*. Детаљније: Лопаднић Душко, Регионалне иницијативе у југоисточној Европи. Институционални облици и програми мултилатералне сарадње на Балкану, глава СЕЦИ иницијатива за сарадњу у југоисточној Европи“, стр. 127-139, Институту за међународну политику и привреду, Београд, 2001.

42 О томе: Танасковић Дарко, *Неосманизам. Повратак Турске на Балкан. Доктрина и спољнополитичка пракса*, глава „Регионални аспекти неосманизма“, поглавље „Балкан“, стр. 72-85, Службени гласник – Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010.

43 О томе: Трифковић Срђа, *Сенка џихада. Ислам: догма, историја, амбиција*, поглавље „Смртни греси Запада“, стр. 229-288, и „Џихад на Балкану“, стр. 288-328, СКЗ, Београд, 2007.

Потребно је потсетити да америчке визуре медитеранског базена, јужне Европе и предње Азије, а нарочито државног простора Руске Федерације и њеног „блиског суседства“, нису истоветне са европским погледима на те просторе. Амерички геостратези, наиме, балкански постор десетак земаља и анадолски турски простор посматрају као једну целину, подељену воденом осом у мореузу Босфор и Дарданели. Они, заправо, са глобалне висине не деле „локални“ европски поглед на Балкан као своје „двориште“, већ у Турској виде регионалну силу у расту и јачању, која сходно својим могућностима полаже извесна права на том подручју. Такво становиште директно је супротно савременим европским и, нарочито, немачким интересима који, потсетимо, више нису искључиво русофобични, и не дају приоритете само територијалном фактору као потенцијалном чиниоцу слабљења растућег руског утицаја.

Напоследку, формулација Блиског Блиског Истока не одудара само европских него и од ојачаних руских тежњи на балканском простору које, пре свега, имају геоекономски а тек потом геополитички карактер. У том смислу, ма колико била прагматична и заснована на америчким интересима, удвојена блискоисточна пројекција балканског региона по замисли Вашингтона је, заправо, реликтна и наликује геополитичком римејку нечега што је обележавало почетке прошлог века.

III Геополитичка семантика

5. Политичко рашињавање географије

Ако је у иједној области изражена поузданост надених имена онда је то земљопис - географија. Геолошки састав земље је неприметно променљив, скоро увек изгледа исто, зато се географски називи се најтеже мењају. Ако се у иједној области имена могу лако променити и произвољно наденути, онда се то догађа понајпре у области политике. Надавањем нових имена географским просторима политика и политичари испољавају склоности и способности располагања просторним ресурсом као фундаменталном и аксиоматском основом моћи. Политичком произвољношћу тежи се одређе-

њу нових адреса политичким творевинама и ресурсима. Охола политика често рашчињава традиционалну географију.

Са друге, или са прве и првенствене стране, опис земље или географија указује на семантичке слојеве просторне прошлости. У немогућности располагања другим артефактима, истраживачи реконструишу историјске периоде посредном анализом топонима. Историјска географија и историјска картографија не указују само на динамику мултилингвалног номинализовања појединих територијалних феномена него и на њихово фиксирање и конзервацију у дугим и уједначеним употребама.

Политика која се усредсређује на простор као врхунску политичку вредност и најиздашнији ресурс свеколике моћи склона је употреби оних имена која су сходна њеним освајачким интересима и својинским правима над тим простором у политички дефинисаном облику територије. Није необично, чак је тривијално сазнање да надмоћни чинилац надева своја имена освојеним, подређеним и упокореним просторима. Помоћу својих назива брзо и лако читује сопствену надмоћ и власност на територијама које, и поред преименовања, у свести и навикама подређених често задржавају традиционалне називе.

Тако се дешавају, понекад јасне а понекад збуњујуће, номиналне преинаке; рушење и промена табли, окретање и премештање ознака на трасама моћи; исписивање нових и уклањање старих назива за, гледано са становишта физичке географије, исте и јединствене просторе који тиме постају „различити“ и „другачији“. Настанак геополитичке полисемије, у којој се манипулативно производе и интензивирају територијална преклапања и нејасноће, саобразан је иначе „духу“ постмодерног рашчаравања феноменолошке једнозначности и уникатности.

6. Могућа значења појма Западни Балкан

Новоизумљена и потом високо лансирана кованица *Западни Балкан*, између осталог, плод је и постмодернистичке стратегије семантичког овладавања освојеним просторима. Када год се именује простор политичке акције, експлоатације и контроле, именују се и људи који су у њему; који му

припадају или му не припадају; који би свакако требали да му припадају, или никако не би смели да му припадају.

Уосталом, стара латинска изрека упућује на сазнање да су имена створена да би се помоћу њих означили људи. *Nomina significandorum hominum gratia repta sunt*. Каже ли се, дакле, „Западни Балкан“, подразумева се потом и постојање једне нове и нарочите врсте европских житеља - „Западно-балканаца“. На тај начин се део Јужних Словена претвара у Западне Балканце!? Понижавајући обичај да се овдашњи живаљ одређује према странама света а не према старим и аутентичним називима народа и нација, никако не престаје у круговима демополитичких означитеља и демографских статистичара.

Тако су некада „јужни“ (Словени) волшебном бриселском лингвалном алхемијом постали „западни“ (Балканци)!? Иако ново име још увек садржи компоненте егзотизације (предмодерне и немодерне оријенталне балканске егзотике), кованица *Западни Балкан* је пре свега форматизована и калибрирана као подесна политичка алатка евроунијских интеграционих интереса у макро и мезо-региону. Одатле, није згорег евидентирати петнаестак маркантних значења географске и геополитичке одреднице *Западни Балкан* која је, очито, у све чешћој и све нејаснијој статистичкој и симболичкој употреби.

*

Могућа значења излажу се у следећем редоследу:

1/ *Нови географски назив* – у картографском маниру буквалне географије и претензијом устаљивања. Настао и истакнут на важном месту именована, по непримерено изведеној подели и произвољно изведеној вертикалној оси деобе на балкански запад и исток. При чему се источни Балкан, северни и јужни Балкан у политичким комуникацијама и медијима имплицирају али не помињу;

2/ *Уопштавајућа и збирна географска одредница* - за територијални, демографски и ресурсни, то јест геополитички, демополитички и геоекономски капацитет мезо-региона Балканског полуострва у макро-региону Старог континента;

3/ *језички израз – terminus tehnicus*, то јест олакшавајући, бржи и штедљивији израз дипломатског и медијског,

декларативног и документарног, те конференцијског и симпозијумског општења, за простор низа или збира суседних земаља у периферном „западнобалканском“ положају;

4/ *евроинтеграциони међустадијум* – временско/просторно рефлекс планиране хронополитичке фазе ширења ЕУ. Западни Балкан као простор земаља у спољашњој интеграционој, потенцијалној, тј. кандидатској силуети, док трају историјске залихе евроинтеграционих жеља, жудњи, тежњи и могућности. Када се жеље и обећања истроше, више не, бар не до нове расподеле рокова. Уз то, и назив големе чекаонице чланске награде, пред једва одшкринутим европским вратима;

5/ *потенцијални простор међусобне сарадње* – у наговештавајућим обрисима унутрашње западнобалканске, међунационалне и међудржавне асоцијације, али не и неке чвршће субевропске интеграције нпр. нове балканске кон/федерације – Балканије или Балканиде;

6/ *експериментално подручје Европе Уније* – лимитирани контролисани опитни простор условљавања и захтевања, огледања и угледања, изумевања и уходавања нових раздржављених, полудржавних и квазидржавних облика политекономске и геополитичке преконфигурације још неучлањеног дела Континента;

7/ *накнадни и надокнађујући назив* – за простор привиђења екс-Југославије и провиђења некст-Југославије. Западни Балкан као пројекција, фантоматска слика некадашње државе, у редизајнираној плус/минус сулуети: придошле јадранске Албаније као надокнаде за отишлу алпску Словенију. Сентиментални неојугославизам и романтични неоалбанизам у химеричним контурама (западне) Балканије;

8/ *показатељ западног смера, правца и стране* – као геополитички саобраћјани знак, западног развојног и интеграционог усмерења држава у уоквиреном простору мезо и макро-региона. Заправо, постјугословенски, тј. поссецесиони транзитни простор некадашње сложене државе сложено усмерен ка Западу. Окренутост и усмереност овдашњег дела европског света у правцу репрезентативне целине европске моћи коју оличавају ЕУ и САД, то јест Евроамерика;

9/ *утиснути знак западне својине* – више од саобраћјаног знака обавезног смера и правца кретања. Конструктивни

означитељ, не само претежног него и апсолутног западног утицаја и права располагања унутар подељене и припадајуће сфере интереса на Полуострву. Западни Балкан са утиснутим окциденталним својинским знаком на његовом још неинтегрисаном, али већ „западном“ делу. Западни Балкан као закренут и већ освојен, али још не и пуноправно усвојен. Знатан део простора субконтинента – можда и трећина величине? - са обавезујућим упозорењем садашњег и будућег безалтернативног припадања Западу;

10/ *порозно место моћи и слабе државности* – Западни Балкан као као део Балкана у традиционалној визури *terra nullius* и упражњеног места западних контрастних вредности и пројекција, имагинација, егзотизовања и хегемонијалних иживљавања;

11/ *простор једва одрживих, неодрживих и лажних држава* – као простор „дивље градње“ држава и нација, сваковрсног малодржавља и територијалног и националног фрагментовања по начелу *divide et impera*. Такође, простор на коме превладавају и „дивљају“: регионализми, аутономизми, локализми, провинцијализми, пароксијализми, трибализми, сепаратизми, иредентизми, инденпендентизми;

12/ *простор државоликних облика* - место изницања и адхезионог нарастања нарочитих државоликних облика, хибридних и мутираних ентитета: Евроида, Балканида, Исламида, Натоида и Албанида. Истовремено, простор формирања првих унутаревропских изванунијских протектората (Босна и Косово), у директној надлежности дипломатских, цивилних и војних органа ЕУ наддржаве;

13/ *простор на коме је могућ настанак тзв. природне Албаније* – у западнобалканској плус/минус формули која обухвата све потребне и потенцијалне територијалне одвојке од матичних држава у могућем сабирању у једној укрупњеној албанској држави. У том случају тзв. Западни Балкан био би, у ствари, двојни јужнословенско/албански конглометар, до „судњег часа“ или момента потпуног албанског издвајања у „природној величини“;

14/ *конфузни и резигнантни појам-кованица* - за свеједно који западни, источни или неки други балкански просторни део, у парадоксално разграниченој периферној зони Континента. Назив као пука и случајна бриселократска до-

сетка одређења конгломерата помесних, слабих и неважних држава. Ово је најбаналније семантизовање дела Балкана на умишљеном полуострвском западу, ради олакотне бирократске олакашице препознавања и везивања, итд. и сл.

*Уместо закључка:
реалгеографија уместо реалполитике*

Надамо се да је бар понешто од предченог поткрепило основни став да се тзв. *Западни Балкан*, у ствари, не налази на западу Балкана, те да се као географски некоректна и политички манипулативна одредница, више тиче релаполитичке пројекције смера, припадања и својине над регионом, него стварног физичког, тј. реалног географског положаја и места у простору тог дела европског континента.

Уколико се, пак, узме у обзир већина наведених значења одреднице *Западни Балкан*, лако се уочава стална потреба евроунијског чиниоца у еклузивном европском лику, да маркира и предвидљиво планира зону јаке заинтересованости на простору Полуострва. Придавање западне идентитетне карактеристике геополитичког, геоекономског и надсувереног ресурсног располагања, у складу је са старом праксом *divide et impera*, посебно насилном и ратном *divide* и потом менторско/клијентском *impera!*

Одатле одредница *Западни Балкан* не мора бити схваћена само као номенклатурни израз пацификованог макро и мезо-региона, него и као продукт спорадично комбативне стратегије европског и немачког ширења на (Југо) Исток. Јер, није се ЕУ проширила укључивањем било које а целе Југославије у њен члански састав, него давањем кандидатског статуса ексјугословенским сецесионим остацима.⁴⁴ Одатле се западнобалканска кованица односи на територијални више-

44 О осетљивом раздобљу разбијања и распадања Југославије у сецесионим ратовима пише Вјачеслав Авијуцки. Аутор сматра да је „распадање“ Југославије коинцидирало са мастрихтшким стварањем монетарне уније, те да је Немачка условила одустајање од марке брзим признањем независности Словеније и Хрватске. Подлегање тадашњим немачким захтевима означило је тренутак у коме је Немачка постала водећа сила Европе Уније. Видети: Авијуцки Вјачеслав, *Континенталне геополитике. Свет у 21. веку*, глава „Балкан“, стр. 180-186, нарочито поглавље „Закључак“, стр. 186, Клио, Београд, 2009.

државни сурогат обриси нестале сложене државе чија фантоматика, уосталом, све више оптерећује и кризну судбину Европске уније.

И док се есенцијални проблеми устројства, садржине и облика тзв. западнобалканског, јужнословенског, српског и албанског, али и европског геоекономског и геополитичког прстора скривају и одлажу, уочава се све изразитије степеновање, то јест диференцирање и рејтинговање земаља и народа према мерилима крајњих циљева који нису у сваком појединачном случају разговетни. Јасно је, наиме, да, у ствари, рајњи циљеви засновани на конкретним интересима свакако постоје, али је замагљена њихова садржина и вредносни резон. Истовремено, све је очитија хијерархија која се испољава кроз дискриминаторну скалу омиљених нација и држава фаворита, и проказаних нација и држава аутсајдера. Управо на тзв. Западном Балкану софистиковани механизми и ултимативне форме европске дискриминације су најупадљивији.

Док су најзападније новостворене јужнословенске државе Словенија и Хрватска, реално географски гледано,⁴⁵ на северозападу некадашње Југославије, а сада, условно речено, на тлу *Западног Балкана*, већ у чланству ЕУ и НАТО, дотле су преостале екс-ју земље југоисточног дела *Западног Балкана* тек у ишчекујућем статусу предкандидата и преговарачке кандидатуре за чланство. Њихова пуна „приврженост“ и „посвећеност европском путу“ је, у ствари, тешка зависничка лојалност војном и финансијском облику надмоћног Запада.

45 На овом месту, у фусноти додуше, предлажемо један нови израз за који нам се чини да постоји разложна дискурзивна потреба. Физичка, стварна, или реална географија, као основа и окосница геополитичког расуђивања, заслужује нови појам – *реалгеографија*. Зашто? Пре свега стога што се видљиви и јасни географски феномени извитоперију у несувислим геополитичким скаскама, путем нескривено интресних преименовања и номиналних надева који одступају, или немају никакве логичке, традиционалне, фоклорне везе са прихваћеним географским сазнањима. Тим више, што се међу геополитички афициранима уторима често запажа не само недовољно ескпертско, него и минимално географско знање. У подлози крупних геополитичких закључака примећују се овлашност и несналажење, па чак и дезоринетисана географска ингоранција. Отуда је, као паралелна, контрарна, или повратно упућујућа одредница, могућа управо реч-појам, то јест категорија – *реалгеографија*.

Економски посустале и презадужене *западнобалканске земље* су на сталној и јакој провери у компликованим и заморним процедурама евроинтеграција које, узгред речено, оптерећују све бројније и све теже препреке. Испостављени услови, наиме, постају такви и толики да се многожуђени пријем у чланство из сиве зоне реалне политике измешта у снатрену зону политичке теологије, неке врсте сотериолошке метафизике и религије „уласка у рај“, после процедуралног тестирања у пред/кандидатском „чистишту“.

Напред написано би можда и било плаузибилно да се у вечном међувремену „кретања“ и „приближавања“ ономе што се назива европским циљем, није догодила дубока криза која је, неузгред речено, драматично релативизовала доскорашњу апсолутну моћ Запада, у Америци и Европи подједнако. Тако су се и земље фамозног *Западног Балкана* поново обреле у неогонетнуом чуду припадања, „коме ли се приволети Царству?“ Унији Европе или Европи у целини? Балкану или Европи? Истоку или Западу? Или, Западу на Балкану? Отпрва или најзад - *Западном Балкану*? На изложене *западнобалканске недоумице* одговор ће, као и увек, дати немушта историја. Или их, ипак, неће дати, бар не онако како очекујемо!

Milos Knezevic

SERBIA AND „WESTERN BALKAN“

Summary

In this paper is expressed critical desire to question chronotope of fashionable and unverified diplomatic wording “Western Balkans”. The author addresses the elements of the coin - the West and the Balkans - in the historical context of their genesis and modern ways of recognition. In rethinking and presenting the West signatures occurs plural line of differently understood West, in dilemmatical unity of phenomenon and the notion of the West. Thus, in a descriptive and perceptive series there are: Western Serbia, Serbian western area, the western areas in Republic of Srpska, the western parts of the former Yugoslavia, the western part of the Balkan Peninsula, Western Europe, America as the

embodiment of the West, Euro America as the embodiment of the West, Russia in the global west, global West, total West and, finally, the state of the world after the possible disappearance of the West.

In approaching the Balkans author notes two characteristics of Serbia topos and Serbian areas. The first is geographical determinism which is in conflictual historical events transformed into a geographical fatalism of unfavorable, moreover, cursed place of being. Another feature is the busyness of the state location or building „the house on the royal road“.

The author further states and analyzes five names for the local area: Intermarium, Southeast Europe, the Balkan peninsula, the Balkans and the European Middle East. By the analysis of each of the names, i.e., the notion and phenomenon, the author notes a confused and manipulative ambiguity. The author then states that, through a specific kind of geopolitical semantisation and renaming, subordinated places are being overmastered. Afterwards the author concludes about the actual and potential significance of the examined coinage “Western Balkans”. Stressing the need to establish realgeography instead of realpolitics, in the final part the author specifies fifteen possible meanings of spatial determinant “Western Balkans”, which, after all, due to its diplomatic expression and geopolitical manipulative character, does not show sufficiently credible geographical foundation.

Key words: realgeography, Serbia, Serbian area, the Balkans, the Balkan peninsula, South-East, West, “Western Balkans”, Europe, European Union.

Литература

- Књиге -

- Дедијер Владимир, *Интересне сфере*, Просвета, Београд, 1980.
- Бекер Јоахим, Комлози Андреа, *Границе у савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу*, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.
- Гентилини Фернандо, *Недокучиви Балкан. Сентиментално путовање од Приштине до Брисела*, Хиспериаду, Београд, 2008.

- Гервас Стела, Росе Франсоа, *Места Европе. Митови и границе*, XX век, Београд, 2010.
- Деспотовић Љубиша, *Српска геополитичка парадигма. Прилози за заснивање примењене геополитике*, Каирос Сремски Карловци, Нови Сад, 2012.
- Драгић Предраг Кијук, *Атлантократија као језуитски идеал*, Ривел Ко, Београд, 2006.
- Екмечић Милорад, *Србија између Средње Европе и Европе*, Политика, Београд, 1992.
- Екмечић Милорад, *Између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Евро-Ћунти, Београд, 2010.
- Занини Пјеро, *Значење границе. Природна, историјска и духовна одређења*, Клио, Београд, 2002.
- Калајић Драгош, *Издана Европа*, Југославија публик, Београд, 1994.
- Кнежевић Милош, *Балканска пометња*, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1996.
- Кнежевић Милош, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001.
- Кнежевић Милош, *Моћ Запада. Нова стара Европа I*, Мали Немо, Панчево 2005.
- Кнежевић Милош, *Евроскетницизам*, Заслон, Београд, 2008.
- Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Лазаревић Радак Сања, *На границамна Оријента*, Мали Немо, Панчево, 2011.
- Лонгворд Филип, *Стварање Источне Европе. Од праисторије до посткомунизма*, Клио, Београд, 2002.
- Мазовер Марк, *Балкан. Кратка историја*, Александрија прес, Београд, 2003.
- Мајер Томас, *Идентитет Европе. Јединствена душа Европске уније?*, Албатрос плус – Службени гласник, Београд, 2009.
- Марковић Светозар, *Србија на Истоку*, БИГЗ, Београд, 1973.

- Мастанк Томаж, *Европа: историја политичког појма*, Центар за медије и комуникације – Београдски круг, Београд, 2007.
- Митровић Љубиша, *Балкан. Граница и мост међу на-родима*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Нојман Ивер, *Употреба другог. „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник - Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2011.
- Норис Дејвид, *Балкански мит. Питање идентитета и модерности*, Геопоетика, Београд, 2002.
- Петровић Зоран Пироћанац, *Мали појмовник геополитике*, ИПС – Центар за геополитичке студије „Југо-исток“, Београд, 2004.
- Саид Едвард, *Оријентализам*, Боблиотека XX век, Београд, 2000.
- Самарцић Слободан, *Европска унија – као модел над-националне заједнице*, ИЕС – Фондација Фридрих Еберт, Београд, 1998.
- Степић Миломир, *У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај фрагментираности српских земаља*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд, 2001.
- Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- Стојановић Трајан, *Балканска цивилизација*, Центар за геопоетику, Београд, 1995.
- Тодорова Марија, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век - Књижара Круг, Београд, 2006.
- Хантингтон Самјел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица – Романов, Бања Лука, 2000.
- Хофбауер Ханс, *Проширење ЕУ на Исток. Од Drang nach Osten до периферије ЕУ интеграције*, „Филип Вишењић“, Београд, 2004.
- Цвијић Јован, *Балканско полуострво*, Београд
- Шушић Славољуб, *Балкански геополитички кошмар*, Војна књига, Београд, 1995.

- Зборници -

Балкан у процесу евроинтеграције, зборник, Филозофски факултет – Центар за социолошка истраживања, Ниш 2008.

Геополитичка стварност Срба, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.

Европа и западни Балкан после великог проширења, зборник, ИЕС, Београд, 2005.

Европа и распад Југославије, зборник, ИЕС, Београд, 1995.

Европа и Срби, зборник, Историјски институт САНУ – Православна реч, Нови Сад, Београд, 1996.

Идентитет и политика, зборник уредио Фурио Черути, Политичка култура, Накладно истраживачки завод, Загреб, 2006.

Основни принципи разграничења држава, зборник, Војногеографски институт, Београд, 1994.

Србија и Европа, зборник, уредник Милош Кнежевић, ДК „Студентски град“, Београд, 1996.

RESUME

A newly coined term Western Balkan is a fruit of post-modernist strategy or semantic governing of conquered territories. When some space of action is named, people living in this space gain their name, too. When somebody says „Western Balkan“ then it implies existence of a new and specific kind of European citizens – „Western Balkanians“. Although this new name still has components of oriental exoticism, the term Western Balkan is formatted as a diplomatic tool of Euro-Union integrational interests. Possible meanings of the newly coined term Western Balkan are presented in following order: 1/ A new geographic name – in cartographic manner of geography in its literal meaning; 2/ A generalizing and collective geographic determinant – for territorial, demographic and resource capacity, that is – for geopolitical, demopolitical and geoeconomic capacity of meso-region of

Balkan peninsula; 3/ A linguistic expression – terminus technicus, one faster and more precise expression used by diplomatic and media sources for the space encompassing all neighboring states into one „Western Balkanic“ region; 4/ A Euro-integrational inter-stage – a temporal and spatial reflection of one planned phase of enlargement of the EU; 5/ A potential space of mutual cooperation – in outlines of a Western-Balkan association, but not necessarily as a stronger sub-European integration; 6/ An experimental region of the European Union – a limited and controlled space for making conditions and demands, reflections and imitations of semi-state and quasi-state models; 7/ A compensative and compensatory name – for the region of envisioning of former Yugoslavia and preconception of next Yugoslavia; 8/ A pointer of Western direction, vector and side – as a geopolitical traffic sign, a pointer of Western integration guidance for the states in the framed space of meso-and macro-regions; 9/ An engraved mark of Western property – a constructive marker of absolute Western influence and the right of use within the corresponding sphere of interest in the Peninsula; 10/ A porous place of power and weak statehood – Western Balkan as a part of the Balkan peninsula in a traditional terra nullius point of view; 11/ A space of barely sustainable, unsustainable and false states – as a space of „illegal construction“ of states and nations, small statehood and territorial and national fragmentation by principle divide et impera; 12/ A space of the state-likelihood – the place of birth of the state-like models, hybrid and mutant entities: Eurooids, Balkanoids, Islamids, Natoids and Albanids; 13/ A space where establishment of so-called natural Albania is possible – in the Western Balkan plus/minus formula which encompasses all necessary territorially extended branches of home state in a possible merging into one enlarged Albanian state; 14/ A confused and resignant coined-term - for some „does not matter which one“ – western, eastern or some other regional part of Balkan. The term „Western Balkan“ as a random witty expression for definition of a conglomerate of weak and insignificant states.

Овај рад је примљен 05. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.